

DRUŽINSKI CENTRI KOT ODGOVOR NA SPREMENJENE ZNAČILNOSTI IN ZAHTEVE DRUŽINSKEGA ŽIVLJENJA**

Povzetek. Članek obravnava različne vidike sprememb družinskega življenja v kontekstu opredelitve potreb družin, na katere bi odgovor lahko predstavljali družinski centri. Avtorice se osredotočijo na vidike odgovornega starševstva in zahteve protektivnega otroštva, problematiko usklajevanja dela in družine ter spolno zaznamovano distribucijo časa za skrb za družino in gospodinjstvo. Na podlagi relevantnih podatkov, še posebej prve raziskave o potrebah staršev v zvezi s starševstvom in družinskim življenjem, avtorice obravnavajo vidike uporabe dnevnega otroškega varstva ter potrebe po občasnem varstvu, izzive in problematiko v zvezi s starševstvom, kot jih pojmujejo starši sami, ter vidike obiskovanja spletnih forumov in spletnih skupnosti s strani staršev ter vidike graditve klasične skupnosti. V luči obravnavanih vidikov spremenjenega družinskega življenja družinski centri nemalokrat predstavljajo rešitev tako za starše (druženje, informiranje, občasno varstvo otrok, prostovoljno delo ipd.) kot za otroke (edukativni vidik, prostočasne dejavnosti, medvrstniško druženje ipd.). Članek zato v luči izzivov sodobnega družinskega življenja obravnava prednosti družinskih centrov kot oblik neformalnega druženja za starše in otroke, ki predstavljajo alternativo formalnim (plačljivim) storitvam ter v zasebnost usmerjenim medsorodniškim podporam.

Ključni pojmi: družinsko življenje, potrebe staršev, dnevni centri, informiranje, druženje, graditev skupnosti

* Dr. Živa Humer, Mirovni inštitut, Ljubljana; dr. Alenka Švab, izredna profesorica na Fakulteti za družbene vede, Univerza v Ljubljani in Fakulteti za humanistične študije, Univerza na Primorskem; mag. Tjaša Žakelj, Fakulteta za družbene vede, Univerza v Ljubljani.

** Izvirni znanstveni članek.

Uvod

Pozno moderno zaznamujejo številne družbene spremembe, med katerimi so značilne spremembe v zasebnosti in vsakdanjem življenju, kar se kaže tako v pluralizaciji družinskih oblik in družinskega življenja, vključujoč družinske in individualne prehode, strukturnih spremembah, kot so »novo očetovstvo«, protektivno otroštvo, odgovorno starševstvo in partnerstvo ter socialno starševstvo, kot tudi v individualizaciji življenjskih izbir (Beck in Beck-Gernsheim, 2002, 2006; Jamieson, 1998; Giddens, 2000; Renner, 2006; Renner et al. 2008; Ule in Kuhar, 2003; Švab, 2001, 2006; Williams, 2005; Zaviršek, 2009).

Družinsko življenje zaznamujejo spremenjene zahteve, ki se nanašajo tako na relacijo vpetosti družin v javno sfero (npr. usklajevanje dela in družine, časovne zahteve) kot tudi na samo uresničevanje starševske vloge v kontekstu družinske mikrosfere. Vzgoja postaja v kontekstu fenomena protektivnega otroštva in imperativov starševstva (Švab, 2001) nova znanost, otrok pa vse bolj zahteven projekt odgovornega, senzibilnega starševstva (Ule in Kuhar, 2003; Beck in Beck-Gernsheim, 2006). Odnosi odvisnosti otrok od staršev se podaljšujejo, kar narekuje prisotnost in sodelovanje staršev, »ki definirajo, skrbijo, svetujejo, upravljajo s sedanjimi in prihodnjimi duševnimi in telesnimi potrebami otroka« (Ule in Kuhar, 2003: 59). Hkrati pa nove dimenzije starševstva temeljijo predvsem na preoblikovanem odnosu starš – otrok, ki izhaja iz odnosnih nastavkov in ljubezni do otroka. Starši se danes ne soočajo več zgolj z dilemami o ustreznih vzgojnih stilih, kajti negotovost glede uresničevanja starševske vloge predstavlja številne pomembne izzive, kot so usklajevanje poklicnih in družinskih obveznosti, načini preživljanja prostega časa z otrokom in usklajevanja s časom zase in za partnerski odnos ipd. (o izzivih starševstva, kot jih opredelijo starši sami, podrobneje govorimo v podpoglavju 2.5).

V pričujočem članku analiziramo vlogo družinskih centrov v kontekstu potreb sodobnih družin, še posebej glede usklajevanja obveznosti v sferi dela in družine oz. spremenjenih pogojev vsakdanjega življenja družin. Družinski centri kot javne dnevne sobe omogočajo druženje, informiranje staršev, občasno varstvo otrok, prostovoljno delo za starše, stare starše ter preživljanje prostega časa otrok, medvrstniško druženje. Uresničitev ideje družinskih centrov, ki bi z oblikovanjem koncepta upoštevala specifične kulturnega in družbenega okolja na eni strani in na drugi strani izhajala iz potreb spremenjenega družinskega življenja, bi nedvomno predstavljala več odgovorov na zahteve sodobnega družinskega življenja. Zato v članku identificiramo in analiziramo tiste značilnosti družinskih centrov, ki bi lahko (vsaj delno) odgovorili na zahteve in potrebe sodobnega družinskega življenja.

Nekateri vidiki sprememb v družinskem življenju in družinski centri kot odgovor nanje

Imperativi senzibilnega in odgovornega starševstva

Če so na začetku 20. stoletja starševske prakse predstavljale predvsem zagotavljanje materialne varnosti in preskrbljenosti družine, so se v naslednjih desetletjih dopolnile v konceptu psihološke varnosti in zaščite otrok. V zadnjih 50-ih letih smo priča družbenim imperativom senzibilnega in odgovornega starševstva z vodilom »vse, kar je najboljše za otroka«, kar zahteva predvsem večji čustveni in skrbstveni angažma. Spremembe na področju zasebnosti, intimnosti in družinskega življenja je potrebno razumeti v kontekstu družbenih, ekonomskih, kulturnih razmer in socioekonomskega položaja posameznikov in posameznic (Brannen et al., 2004). Starševske prakse se spreminjajo v smeri kreiranja in multipliciranja novih standardov in zahtev. Manj otrok se rodi, a večja je njihova (družbena) vrednost in daljši je seznam starševskih obveznosti ter odgovornosti za otrokovo dobrobit (Beck-Gernsheim, 2006). Na eni strani so zakonska zveza, partnerski odnos, razveze in ločitve zasebna stvar posameznic in posameznikov, medtem ko so na drugi strani starševske prakse postale manj zasebne in veliko bolj javno regulirane, zlasti glede starševskih odgovornosti, kjer sta blagostanje in skrb za otroka osrednja moralna in družbena zahteva (Williams, 2005). Otrokove potrebe in zadovoljevanje otrokovih potreb predstavljata steber odgovornega in senzibilnega starševstva in kot zagovarja Williams (2005) zlasti »dobrega materinstva«. Prakse starševanja so namreč še vedno izrazito spolno zaznamovane, materinstvo je percipirano kot primarna starševska vloga, česar v razpravi o starševanju in starševskih obveznosti ne moremo zaobiti.

Socialna konstrukcija materinstva kot primarne starševske vloge nalaga ženskam veliko družbeno odgovornost. Družbeni imperativi glede skrbi za otroka so rezultat kulture protektivnega otroštva, ki v prvi vrsti narekuje materam obveznosti in odgovornosti za otroka. Priča smo individualizaciji skrbi, ki se kaže v močni vtakanosti v odnosih med starši in otroki, zlasti v odnosu mati – otrok, kar sovпада s fenomenoma protektivnega otroštva in odgovornega, senzibilnega starševstva. Skrbstvene obveznosti in odgovornosti za skrb za otroka pri vzgoji, negi in drugih starševskih praksah se individualizirajo v starševskih vlogah, »kjer je vse odvisno od njihove skrbi in pozornosti, vzgoje in odgovornosti«, kar se neposredno povezuje s standardi čistoče in higiene. Tako se sodobne družine z majhnimi otroki soočajo z dvema nasprotujočima si prioriteta, ki za ženske v glavnem pomenijo multiplo obremenitev, na eni strani s kulturnim imperativom ohranjanja in vzdrževanja visokih standardov čistoče, na drugi strani pa s pomembnostjo kakovostnega preživljanja časa z otroki (Martens, 2007).

Negotovosti glede uresničevanja starševskih vlog postajajo vedno bolj razsežne. Izhajajo iz zahtev sodobne družbe, ki staršem nalaga popolno odgovornost za zdrav razvoj otroka. Skrb staršev je postavljena v središče osnove za prihodnost otroka (Beck-Gernsheim, 2002: 88). Starševstvo je danes podvrženo močni psihologizaciji (predavanja za starše, strokovna svetovanja, pogoste obravnave pri različnih strokovnjakih, »nujnost« uporabe priročnikov za vzgojo ipd.). Kako otrokom dati najboljši potencial za njihov napredek in razvoj, kako zadovoljevati širok spekter njihovih potreb, kako biti dober starš, je le nekaj od vprašanj, na katere skušajo odgovoriti različni strokovnjaki s področja vzgoje otrok. Nasveti so različni, kljub temu pa podajajo enotno sporočilo o osebni odgovornosti staršev za razvoj njihovih otrok (Beck-Gernsheim, 2002: 90).

Visoke družbene zahteve v zvezi s starševstvom v kontekstu neformalnih oblik druženja staršev z otroki v okviru družinskih centrov pridobijo nov predznak, saj izmenjava mnenj in izkušenj nakazuje na raznolikost sprejemljivih oblik skrbi za otroke in hkrati omogoča legitimnost uresničevanja potreb staršev v obliki druženja, sprostitev ipd.

Kompleksnost usklajevanja dela in družine

Številne spremembe na področju trga dela in zaposlovanja se odvijajo v smeri intenzifikacije dela in delovnih pogojev, zlasti prekarizacija zaposlitev, naraščanje zaposlitev za določen čas in intenzifikacija zahtev na delovnem mestu, kar otežuje usklajevanje družinskih in poklicnih obveznosti zaposlenih staršev (Kanjuo Mrčela in Černigoj Sadar, 2007; Sedmak in Medarič, 2007). V Sloveniji se 42% zaposlenih nekajkrat mesečno sooča s težavnim usklajevanjem poklicnih in družinskih obveznosti (EuroFound, 2009). Lajšanje dnevnih prehajanj zaposlenih staršev med poklicnimi in družinskimi obveznostmi z namenom doseganja njihove večje delovne zmogljivosti države omogočajo z različnimi mehanizmi, kot so institucionalno otroško varstvo, različne oblike starševskih dopustov, pri čemer se z očetovskim dopustom poskuša spodbuditi moške k večjemu vključevanju v skrbstvene aktivnosti v družinskem življenju, ter ukrepi na delovnem mestu (npr. vrtec v podjetju, dodatni dnevi plačanega dopusta za starše ipd.). Toda pri tem ne gre spregledati, da so starševski dopusti večinoma vezani le na kratek čas po rojstvu otroka, in da kot taki niso neposredno ukrep usklajevanja obveznosti iz sfere dela in sfere družine, temveč so primarno namenjeni zaščiti pravic delavca oz. delavke za začasno odsotnost z delovnega mesta zaradi nege in varstva otroka (Švab, 2004: 57). Kot je pokazala raziskava o novem očetovstvu v Sloveniji (Rener et al., 2008), se problem usklajevanja dela in družine prične šele po koncu porodniškega dopusta oz. dopusta za nego in varstvo otroka, obenem pa se je usklajevanje obeh sfer pokazalo kot spolno

specifično (percipira se in v praksi udejanja kot pretežno žensko delo oz. problem) (ibid.).

Poleg institucionalnega varstva otrok in različnih oblik dopustov za starše k lažjemu usklajevanju poklicnih in družinskih obveznosti pomembno prispevajo neformalne socialne mreže, ki predstavljajo vir pomoči in opore posameznikom ter posameznicam in temeljijo na odnosih v družini, širši sorodstveni in prijateljski mreži (Brannen et al., 2004; Novak et al., 2004; Smith in Drew, 2004). Neformalna podporna mreža starih staršev zagotavlja pomemben vir materialne, finančne, čustvene kot tudi skrbstvene opore zaposlenim staršem zlasti pri varstvu otrok, v manjši meri tudi pri gospodinjstvih opravilih (Kanjuo Mrčela in Černigoj Sadar, 2007; Humer, 2009). Različne oblike otroškega varstva (dnevno, občasno itn.) lajšajo pritiske zaposlenih staršev, zlasti pri varstvu bolnih vnukov in vnukinj. Poleg tega pomembno znižuje stroške, saj je varstvo pri starih starših najpogosteje brezplačno (ibid.). Tuje študije ugotavljajo, da je generacija, rojena med 1970 in 1980, velika prejemnica skrbstvene in druge podpore s strani staršev (Brannen et al., 2004: 205; Smith in Drew, 2004), kar pravzaprav ni preseñetljivo ob vse večjih pritiskih trga dela in pogojev zaposlovanja ter velikih pričakovanj o partnerstvu, starševstvu in družinskem življenju.

458

Eno izmed pogostih težav pri usklajevanju družinskih in poklicnih obveznosti predstavljajo dolgi delovniki in neuskklajenost obratovalnega časa vrtcev z delovniki staršev (Kanjuo-Mrčela in Černigoj Sadar, 2004, 2007). Podatkih iz raziskave Starši med delom in družino pokažejo, da so dolgi delovniki praksa mnogih staršev, pri čemer ni razlik med starši glede na spol, ki delajo več kot 8 ur vsaj nekajkrat tedensko (ibid.). Poleg dolgega delovnika se petina žensk in le 3 % moških sooča tudi s težavami pri iskanju službe zaradi načrtovanega starševstva oz. starševskih obveznosti. Hkrati so ženske (16 %) v primerjavi z moškimi (11 %) pogosteje dodatno obremenjene na delovnem mestu (Kanjuo-Mrčela in Černigoj Sadar, 2004: 26).

Z vidika usklajevanja dela in družine predstavljajo družinski centri dopolnitev formalnega dnevnega otroškega varstva, še posebej ob upoštevanju prevladujoče rigidnosti delavnikov večine vrtcev, ki so vezani na klasične delovne urnike in večinoma ponujajo varstvo dopoldan oz. do zgodnjih popoldanskih ur (Švab, 2004: 58). Potreba po varstvu otrok (kot tudi drugih oblik varstva in skrbi) vedno pogosteje presega klasične delovne urnike; pravzaprav je neformalna skrb potrebna praktično ob vsakem času (Sipilä in Kröger, 2005). Neformalne oblike otroškega varstva v družinskih centrih, na primer občasno varstvo otrok ob različnih terminih (še posebej popoldanskih) s tem ponujajo alternativno rešitev problema neskladja med rigidnimi oblikami formalnega varstva (vrtci) ter vedno bolj fleksibilnimi in nepredvidljivimi delovnimi urniki staršev. Da bi se izognili formalizaciji storitve varstva, bi bila bolj kot formalna oblika začasnega varstva smiselna

oblika neformalnega varstva s strani staršev, ki bi imeli časovno možnost in bi bili pripravljeni začasno varovati otroke, katerih starši so v časovni stiski zaradi službenih obveznosti (npr. za čas obvezne udeležbe na sestankih izven običajnega delovnega časa ipd.). V tem smislu predstavljajo družinski centri oblike neformalne podpore in vzajemne pomoči med starši še posebej za tiste starše, ki nimajo sorodniške podporne mreže.

Dopolnjevanje formalnega in neformalnega varstva otrok

Podatki o vključenosti otrok v institucionalne oblike varstva pokažejo, da sta v Sloveniji najpogostejši obliki varstva v starosti od enega do treh let institucionalno otroško varstvo in neformalno (ne)plačano varstvo, ki ga opravljajo ali stari starši in/ali varuške, medtem ko pri otrocih od treh let dalje prevladujejo institucionalne oblike varstva (Kanjuo Mrčela in Černigoj Sadar, 2004). V šolskem letu 2009/2010 je bilo v programe predšolske vzgoje vključenih 73,9% vseh otrok. Najmanjši deleži so v prvi starostni skupini do treh let, pri čemer je delež enoletnikov in enoletnic le 41%, pri starosti dveh let je v vrtce vključenih 66% otrok, medtem ko je že 84% triletnikov in triletnic vpisanih v javne in zasebne vrtce (Statistični urad, 2010). Pregled deležev po letih sicer kaže na povečevanje vključevanja otrok v vrtce, vendar so deleži otrok, ki niso v institucionalnem varstvu še vedno precejšnji (Statistični urad 2008, 2010). Še vedno je opazen trend vključevanja otrok v institucionalne oblike varstva, ko otrok dopolni dve ali tri leta, pred tem pa je v varstvu starih starših ali zasebnih varuš (Humer, 2009).

Razlike pri vključenosti otrok v institucionalno otroško varstvo glede na njihovo starost pokaže tudi raziskava Starši med delom in družino (Kanjuo Mrčela in Černigoj Sadar, 2004). Velike razlike v vključevanju otrok v sistem predšolskega varstva se pokažejo tudi pri kraju bivanja, pri čemer so deleži vključenosti otrok v institucionalno varstvo največji v urbanih okoljih, najmanjši pa v ruralnih okoljih (npr. Kanjua Mrčela in Černigoj Sadar, 2004; Rakar et al., 2010). V mestih, kot sta Ljubljana in Maribor, vrtce po podatkih raziskave Inštituta RS za socialno varstvo uporablja kar 81,5% staršev, v velikem mestu in predmestju 80% oz. 87,9% staršev, v manjšem kraju ali mestu 67,7% in na vasi 66,1% staršev (Rakar et al., 2010: 24).

V popoldansko neformalno varstvo otrok so najbolj vključene ženske ter stari starši, zlasti babice. Stari starši tudi najpogosteje varujejo v popoldanskem času otroke samskih staršev in staršev, ki se še šolajo (dijaki, dijakinje, študenti in študentke). Pri skoraj polovici anketiranih oz. 45,8%, ki imajo otroka v vrtcu, ga sami ne hodijo iskat v vrtec oz. v varstvo zaradi službenih obveznosti (Kanjua Mrčela in Černigoj Sadar, 2004: 24–25). Prav tako rezultati razvojnega partnerstva SIPA potrjujejo pomoč starih staršev pri gospodinjstvih opravilih v 37,5% anketiranih gospodinjstvih z majhnimi otroki in v

78,5% pri varstvu otrok (tako partnerkinih kot partnerjevih staršev). V urah to pomeni približno 16 ur pomoči pri gospodinjskih opravilih in 27,5 ur pomoči pri varstvu otrok, kar mesečno ne presega več kot pol ure gospodinjske pomoči in ene ure varstva na dan (Hrženjak, 2007: 104).

Pri neinstitucionalnem dnevnem varstvu otrok so pogoste kombinacije aranžmajev dnevnega varstva otrok, zlasti plačanega (varuška) in neplačanega varstva (stari starši), prav tako je opazen trend deljenega varstva otrok, kjer stari starši (partnerkini in partnerjevi starši) za vnuka oz. vnučkinjo skrbijo izmenično, npr. vsak en teden ali pa si varstvo razdelijo po dnevih. Oblika deljenega varstva, ugotavlja Humer (2009), je priljubljena, saj omogoča starim staršem tudi dovolj prostega časa zase, s čimer se pravzaprav pokaže percepcija varovanja otrok kot nove službe, ki je prijetna, a tudi obvezujoča in zahteva čas.

O potrebah staršev po občasnem varstvu govorijo podatki iz raziskave Inštituta RS za socialno varstvo (Rakar et al., 2010), ki je bila narejena na reprezentativnem vzorcu družin z mladoletnimi otroki. Izsledki raziskave kažejo, da kar 60% staršev s predšolskimi ali šolskimi otroki potrebuje občasno dopoldansko, popoldansko ali večerno varstvo, natančneje je tovrstno potrebo izrazilo 82% staršev s predšolskimi otroki in 48% staršev z osnovnošolskimi otroki. Glede na materialni status družin, ki so opredelile, da potrebujejo občasno varstvo za otroke, prevladujejo bolj situirane družine. To ne pomeni, da slabše situirane družine omenjene pomoči ne potrebujejo. Morda je njihov manjši delež povezan tudi z njihovim razumevanjem tovrstnih potreb.¹ Med družinami, v katerih povprečni mesečni dohodek na družinskega člana presega 800€, je takih družin 83,3%. Potreba po občasnem varstvu otrok v družinah, ki imajo mesečno na družinskega člana na razpolago le do 200€, se skoraj prepolovi, a še vedno tovrstno varstvo potrebuje 45,3% omenjenih družin. Največji delež staršev potrebuje občasno varstvo za svoje otroke popoldan (52,3%), zvečer (25,5%), dopoldan jih tovrstno varstvo potrebuje 8%, za vikend 5%. Ostali (9,3%) pa potrebujejo varstvo ob drugih terminih (verjetno kombinacijo naštetih možnosti). Po pogostosti rabe tovrstnega varstva prevladujejo družine, ki občasno varstvo potrebujejo nekajkrat na mesec, približno petina pa jih tovrstno varstvo potrebuje večkrat tedensko ali enkrat mesečno. Enkrat tedensko jih občasno varstvo rabi 13,5%, 13,7% pa nekajkrat letno. Potrebe po občasnem varstvu so najpogosteje realizirane s strani starih staršev (80,9%) ter drugih sorodnikov (7,6%), sledijo pa še starejši otroci (4,2%), prijatelji (2,5%) ter sosedje (1,7%). Plačanega občasnega varstva se poslužuje le 1,2% staršev (Rakar et al., 2010: 32–34).

¹ Npr. lahko zaradi slabšega ekonomskega položaja ne razmišljajo o času, ki bi ga radi posvetili hobi-
jem ali partnerskemu življenju, so lahko vpeti v bolj rigidne službene obveznosti, ki ne prinašajo dodatnih
obveznosti izven običajnega urnika dela ipd.

Navedeni podatki jasno kažejo na potrebe staršev po občasnem varstvu otrok. Glede na to, da se starši redko poslužujejo plačanih oblik dodatnega varstva (lahko tudi zaradi slabšega ekonomskega položaja, saj je iz podatkov razvidno, da potrebe po občasnem varstvu naraščajo z izboljšanjem ekonomskega položaja družin), bi družinski centri lahko pomenili rešitev tako za starše, ki nimajo sorodniške podpore, ki bi lahko nudila občasno varstvo, kakor tudi za starše, katerim plačljive storitve niso dostopne. Iz vidika ekonomske dostopnosti predstavljajo družinski centri pomembno skupnostno oporo za enostarševske družine, družine iz ranljivih družbenih skupin, medtem ko iz vidika medvrstniškega druženja omogočajo otrokom medsebojno učenje in sprejemanje raznolikosti že v najzgodnejših letih.

V kontekstu demografskih sprememb, zlasti staranja prebivalstva in sprememb na trgu, predvsem zaposlovanja in zviševanja starosti ob upokojevanju, družinski centri ponujajo eno dostopnejših rešitev za občasna popoldanska varstva otrok in medvrstniško preživljanje prostega časa. Na eni strani predstavljajo dopolnitev obstoječim neformalnim oblikam varstva otrok, na drugi strani pa omogočajo delno razbremenitev tistih starih staršev, ki so vpeti v varstvo vnukov in vnukinj ter poleg tega nudijo odraslim otrokom tudi pomoč pri gospodinjskih opravilih. Hkrati so družinski centri v luči neformalnega otroškega varstva priložnost za medgeneracijsko sodelovanje, ki ni vezano le na zasebni oz. družinsko-sorodniški kontekst. Neformalno varstvo otrok v družinskih centrih bi lahko predstavljalo tudi obliko prostovoljnega dela in druženja bodisi za mlade (npr. iz soseske, v okviru strokovne prakse ipd.) bodisi za starejše (npr. upokojene stare starše oz. starejše osebe iz soseske ipd.).

Poraba časa in delitev dela v družini: gospodinjska opravila in skrb za otroke

Študije o porabi časa v zadnjih nekaj desetletjih kažejo, da se je količina časa, ki ga moški preživijo doma pri opravljanju gospodinjskih del počasi povečevala, medtem ko se je delež ženskega dela zmanjševal, vendar do velikih sprememb pri delitvi domačih opravil glede na spol vendarle ni prišlo (Robinson, 1980; Bianchi et al., 2000). Zmanjšala se je količina časa, porabljenega zlasti za kuhanje in likanje, vendar ne zaradi uporabe gospodinjskih pripomočkov. Razloge za zmanjšanje števila ur, namenjenih za gospodinjenje pri ženskah je treba iskati v družbenih in ekonomskih spremembah, kot je zaposlovanje žensk, zviševanje izobrazbe žensk in kot dodaja Robinson (1980) tudi naraščanje števila samskih žensk ter parov brez otrok. Ob tem bi bilo nujno dodati tudi spremembe v družinskem življenju, zlasti v kontekstu preživljanja družinskega prostega časa ter vzgoje in skrbi za otroke.

Kot ugotavlja evropska raziskava Second European Quality of Life

Survey, opravijo ženske v vseh evropskih državah večino gospodinjskega dela, pri čemer porabijo zaposlene ženske v povprečju 30 ur tedensko za skrb in vzgojo otrok, moški pa 18 ur. Za kuhanje in druga gospodinjska opravila ženske v povprečju porabijo 16 ur tedensko, moški polovico manj, torej 8 ur. V primerjavi z moškimi ženske opravijo 20 ur ali 2,5 delovna dneva (polni delovni čas) več za skrbstvena in gospodinjska dela. V Sloveniji predstavlja razlika med spoloma 14 ur, saj skrbi in vzgoji otroka zaposleni moški namenijo v povprečju 19 ur tedensko, zaposlene ženske 26 ur. Kuhanju in drugim gospodinjskim opravilom zaposleni moški namenijo v povprečju 9 ur tedensko, zaposlene ženske pa 16 ur. Na ravni držav članic EU je 25 % moških in 35 % žensk dnevno vključenih v skrb in vzgojo otrok, pri kuhanju in drugih gospodinjskih opravilih se dnevno vključuje 29 % moških in kar 79 % žensk (EuroFound, 2009).

Kar ugotavljajo tuje raziskave, se večinoma potrjuje tudi s slovenskimi raziskavami. Glede na količino porabljenega časa za domača opravila so v devetdesetih letih 20. stoletja v Sloveniji polno zaposleni moški za gospodinjska opravila porabili v povprečju 7 ur tedensko, danes pa gospodinjsko opravila porabijo v povprečju 14,5 ure tedensko, zaposlene ženske pa v povprečju 25 ur (Urad za enake možnosti 2005). Pričujoči navedeni statistični podatki prikažejo spolno homogeno sliko, saj so podatki razdeljeni po spolu, po statusu zaposlenosti in starosti. V tovrstne statistične podatke niso zajeti, npr. podatki o tem, koliko časa ženske in moški z majhnimi otroki porabijo za domača opravila, za skrb in nego otrok, koliko porabijo za domača opravila enostarševske družine z majhnimi otroki ipd.

Za gospodinjstvo in hišna opravila nameni eno uro dnevno največ moških, udeleženih v raziskavo o potrebah slovenskih staršev s predadolescentnimi otroki (teh je bilo le nekaj manj kot 10 %), tj. 57,1 %, dobra tretjina moških nameni gospodinjstvu in hišnim opravilom dve uri, tri ure 5,7 % in 5 ur ali več 2,9 % anketiranih moških. Podatki so za ženske nekoliko drugačni, saj tovrstnim opravilom namenijo več časa: 38,2 % jih gospodinjstvu in hišnim opravilom nameni do 2 uri, 36,4 % največ eno uro, 14,2 % tri ure in 11,2 % štiri ure ali več (Kuhar in Razpotnik, 2010).

O razlikah med spoloma kažejo tudi podatki o porabi časa za nego in vzgojo otrok raziskave o potrebah slovenskih staršev s predadolescentnimi otroki (tabela 1).

Tudi raziskave o fenomenu novega oz. aktivnega očetovstva in očetovanja tako v tujini kot pri nas (Renner et al., 2008) kažejo, da je aktivno očetovanje preddefinirano predvsem s kulturno konstrukcijo materinstva kot primarne starševske vloge. Zato je vključevanje očetov v družinsko delo in še posebej v skrb za otroke večinoma realizirano v obliki asistentske oz. podporne vloge. Očetovstvo je kljub temu v zadnjih desetletjih doživelo temeljito transformacijo. Danes očetje preživijo z otroki več časa v primerjavi s

prejšnjo generacijo moških, priča smo obratu od očetovske avtoritete, zlasti od modela hranitelja družine moderne k modelu »novih« očetov v pozni moderni, ki ga zaznamuje obrat k senzibilizaciji očetovskih praks (Dermott, 2008; Hochschild, 1995, 1997; Švab, 2001; Renner et al., 2008). Po drugi strani pa je poleg kvantitativnih razlik v spolno asimetrični delitvi družinskega dela zaznati tudi kvalitativne razlike. Očetje se večinoma vključujejo v bolj prijetne oblike skrbi za otroke, kot je npr. skupno preživljanje prostega časa, igra, opravljajo manj rutinska dela, imajo več manevrskega prostora v določanju prednosti kariere oz. službenim obveznostim ipd. V tem kontekstu lahko vidimo družinske centre kot priložnost za realizacijo projektov/programov, ki bi temeljili na spodbujanju k bolj aktivnemu očetovanju in bi ponujali prostor za srečevanje ter izmenjevanje starševskih in očetovskih izkušenj. Takšni projekti oz. programi bi lahko vključevali na primer pripravo očetovskih dni, organizacije skupnih izletov očetov in otrok, večjega vključevanja očetov v skupno varovanje otrok v centru ipd.

Tabela 1: DNEVNO POVPREČNO ŠTEVILO UR, KI JIH ANKETIRANI PORABIJO ZA NEGO IN VZGOJO OTROK (V%)

	Odgovori skupaj	Odgovori žensk	Odgovori moških*
1-2 uri	9,7	8,9	20
3-5 ur	48,1	46,3	65,7
6-10 ur	29,3	30,9	14,3
11-15 ur	7,8	8,6	0
16 ur in več	5,1	5,3	0

* V vzorcu je samo 35 moških.
(Kuhar in Razpotnik, 2010)

Izzivi in problemi, kot jih definirajo starši sami

Starševstvo, še posebej v kontekstu usklajevanja družine in dela, nedvomno prinaša nove izzive pa tudi težave, s katerimi se soočajo starši. V nadaljevanju analiziramo glavne teme v zvezi s starševstvom, ki jih kot problematične prepoznajo starši sami. Raziskava »Potrebe staršev s predadolescentnimi otroki v Sloveniji« (Kuhar in Razpotnik, 2010) je pokazala, da so anketirani kot največjo težavo, problem ali izziv, ki je vezan na starševsko vlogo, opredelili usklajevanje časa za otroke in delovnih obveznosti (51,2%). Poleg težav usklajevanja so bile izpostavljene tudi sledeče pereče točke:

- uskladiti čas za otroke in partnerstvo (49,9%);
- uskladiti čas za otroke in hobije/prosti čas zase (42,9%);

- materialni problemi, negotova služba (21,6%);
- negotovost glede vzgoje otroka (20,9%);
- negotovost pri izrabi prostega časa z otrokom (npr. kam iti, kaj početi) (11,2%);
- slabi odnosi v družini (2,7%);
- ne vem, ali sem lahko dober starš (2,1%);
- drugo (otrokova ali starševa bolezen itd.) (2,1%).

Prve tri problematike se torej nanašajo na usklajevanje časovnih zahtev v zvezi s starševstvom, partnerstvom, skrbjo za otroke, delovnimi obveznostmi in skrbjo zase. Omenjena raziskava je pokazala, da največ, 38,3%, anketiranih staršev meni, da delu za zaslužek posvetijo preveč časa. Z 21,1% jim sledijo še gospodinjska opravila, medtem ko je na drugi strani največ nezadovoljstva s premajhno količino časa, ki ga posvetijo lastnim hobijem/ interesom ali času zase (84,2%) ter partnerskemu odnosu (78,6%).

Tabela 2: ZADOVOLJSTVO S PORABO ČASA PO PODROČJIH (V%)

	Preveč	Ravno prav	Premalo
Delo, ki ga opravljam za zaslužek	38,3	53,3	8,5
Čas, ki ga posvečam otroku/otrokom	2,7	56,7	40,6
Čas, ki ga posvečam partnerskem odnosu	0,3	21,1	78,6
Gospodinjska in druga hišna opravila	21,1	54,5	24,3
Stiki z ostalimi sorodniki (vključujoč tudi stike prek interneta in telefona)	2,4	59,5	38,1
Drugi odnosi (ne družinski; prijateljski, kolegijski - tudi preko interneta in telefona)	1,9	39	59,1
Lastni hobiji/interesi/čas zase	0,8	15	84,2
Spanje	0,5	51,5	48
Udeleževanje v prostovoljnem delu ali politično udejstvovanje	2,2	43,3	54,5

(Kuhar in Razpotnik, 2010)

Kot smo že nakazali, bi lahko družinski centri predstavljali rešitve za časovno usklajevanje na več področjih. Odgovorili bi na potrebo po usklajevanju časa za otroke in časa zase, saj naj bi z obliko »dnevne sobe« predstavljali staršem prav prostor za klepet, sprostitvev ter hkrati morebitno realizacijo lastnih hobijev, želje po prostovoljstvu, širše družbene participacije ipd.

Poleg tega bi dnevni centri predstavljali neformalni »informatijski center«, kjer lahko starši na eni strani izmenjujejo izkušnje ter pridobivajo informacije, povezane s starševstvom, starševanjem, obstoječimi možnostmi ne/formalne pomoči pri vzgoji otrok ipd. Z uveljavljeno mrežo družinskih centrov bi se zmanjšala tudi negotovost staršev glede ustreznih načinov preživljanja prostega časa z otrokom, saj družinski centri ne predstavljajo zgolj prostora za druženje staršev, temveč tudi za medvrstniško druženje otrok.

Starševstvo v kontekstu udeležbe v spletnih skupnostih in forumih: iskanje informacij, druženje in skupnostna skrb

Vprašanja v povezavi s starševstvom, partnerskimi odnosi in vzgojo se danes ne rešujejo po strogo določenih vnaprej danih odgovorih. Starševstvo in uresničevanje materinske in očetovske vloge je ob poplavi raznolikih, včasih celo nasprotujočih si vzgojnih stilov predmet dileme in s tem tudi jedro iskanja odgovorov na različnih mestih. Na eni strani gre za iskanje informacij s strani strokovnjakov, kamor umeščamo obiskovanje različnih programov šol za starše, ki jih ponujajo tako vrtci kot šole ter drugi akterji. Na drugi strani gre tudi za iskanje odgovorov in izmenjavo mnenj med neformalnimi skupinami staršev znotraj spletnega prostora starševskih skupnosti in forumov, ki hkrati ob izmenjavi informacij nudijo tudi virtualne prostore druženja.

Skupna identiteta predstavlja temelj za oblikovanje skupnosti (Lever et al. 2008), zato gotovo lahko starševstvo prepoznamo kot vezni člen novih, spletnih skupnosti, ki v ospredje postavljajo prav teme, ki se navezujejo na starševstvo. Povezovalni člen v omenjenih skupnostih je skupni interes ali skupna želja (Trček, 1995: 706), v našem primeru predvsem želja po druženju in izmenjavi mnenj ter informacij med starši. Če je prvotni koncept skupnosti poudarjal prostorsko bližino, skupne vezi in socialno interakcijo (Driskell in Lyon, 2002: 378), se skupnost v primeru oblikovanja odnosov prek interneta ne gradi več na načelu geografske bližine, temveč obratno te skupnosti uspešno premostijo geografske razdalje ter povezujejo člane in članice marginaliziranih in/ali zakotnih (*»niche«*) skupnosti (Lever et al., 2008: 243). Internet zato ponuja možnosti tudi za druženje, pogovore in izmenjavo mnenj staršev, ki sicer v okolju kjer živijo, nimajo na razpologo prav njim namenjenih prostorov.

Podatki IRSSV-ja kažejo, da je udeležba na spletnih forumih in v spletnih skupnostih bolj značilna za mlajše starše, glede na zakonski stan pa zaradi običajno manjše socialne mreže ni nenavadno, da so med uporabniki na prvem mestu starši iz enostarševskih družin, ki jim sledijo starši iz izvenzakonskih skupnosti (Rakar et al., 2010: 104). Pogovori o otrocih in družini so med udeleženci in udeleženkami raziskave, ki uporabljajo spletne forume,

sicer manj pogosti, kljub temu pa širitev in obseg forumov, ki so na različnih straneh namenjeni staršem in se nanašajo na teme, kot so starševstvo, medosebni odnosi, vzgoja, nosečnost ipd.,² prav gotovo izhaja iz potreb navidezno homogene ciljne skupine uporabnikov in uporabnic tovrstnih forumov³ – staršev.

»On-line« odnosi zapolnjujejo točke praznine v vsakdanjem življenju ljudi, ki se redkeje poslužujejo javnih prostorov druženja (Wellman, 2005: 53). Javnih prostorov druženja, namenjenih staršem z otroki razen otroških igrišč (pa še slednja po podatkih IRSSV-ja tudi niso dostopna za tretjino družin), pravzaprav ni. Odsotnost javnih prostorov druženja, časovne stiske in izolacija staršev z otroki nedvomno spodbujajo udeležbo staršev na forumih in v spletnih skupnostih. Žal konkretnih podatkov o vpetosti staršev v spletne forume in spletne skupnosti, ki bi se gradile prav na podlagi izkušenj starševstva nimamo, a posredno o njih govorijo, npr. odprte teme raznih forumov (recimo forum Celjske mamice: druženje mamic iz Celja in okolice,⁴ druženje nosečnic po predvidenem mesecu rojstva otroka na forumu nosečnost⁵ ipd.), ki nakazujejo na potrebe po druženju in izmenjavi mnenj, tako v »on-line« oblikah druženja kot v druženju v živo.

Sodobne oblike druženja in izmenjave mnenj v forumih in spletnih skupnostih nakazujejo na potrebe staršev, na katerih bi lahko odgovor pomenili tudi družinski centri, ki bi z neformalnimi oblikami druženja staršev z otroki ponujali izkustveno svetovanje, ki je v današnjem času dilem v zvezi z vzgojo otrok pomembno. Na ta način bi odgovorili na negotovost staršev glede vzgoje otrok tistih staršev, ki se ne vključujejo v formalne oblike izobraževanja, poleg tega pa bi odgovorili tudi na potrebo po druženju staršev. Družinski centri bi doprinesli k potrebnemu spreminjanju današnjih skrbstvenih praks, ki se vse bolj privatizirajo in individualizirajo, ter preseganju socialne izolacije staršev z otroki v različnih fazah življenjskega poteka družine (npr. nosečnost, obdobje koriščenja starševskih dopustov ob rojstvu otroka, obdobje vzgoje predšolskih in kasneje šolskih otrok ipd.). Namreč, prehod iz socializma v demokracijo s socialno-liberalnim modelom državljanstva je v Slovenijo prinesel tudi delno relokacijo skrbi iz javne v zasebno sfero, zlasti v razumevanju skrbi kot individualne odgovornosti posameznika oz. posameznice. Hkrati so se skupnostne, neformalne socialne opore, npr.

² Če se na tem mestu dotaknemo zgolj spletne strani *med.over.net*, slednja ponuja številne možnosti za udeležbo v forumih, ki se navezujejo na družinsko življenje: npr. *Starševski čvek*, *Starši in otroci*, *Družine v družbi*, *Enostarševske družine*, *Starši osnovno- in srednješolcev*, *Vzgoja otrok in družine*, *Velike družine*, *Vrtci in varstvo otrok*, *Nosečniški forum* ipd.

³ O obiskovanju spletnih forumov pišeta Petrič in Petrovčič (2009), ki sta v svoji raziskavi našla podatke o 84 različnih spletnih forumih, ki delujejo v Sloveniji.

⁴ <http://ce-mamice.mojforum.si/ce-mamice.html>

⁵ <http://med.over.net/forum5/list.php?117>

sosedske pomoči, opore v službi, občutno zmanjšale, medtem ko se je sorodniška, zlasti ženska opora intenzivirala (Šadl in Hlebec, 2007). Značilnosti pozne moderne, kot so zaton skupnosti, vedno večja socialna izolacija, napetosti med zahtevami profesionalnega dela in zahtevami emocionalnih intimnih razmerij, privedejo do ponovne graditve skupnosti (Hollander, 2004: 69). In v tej perspektivi lahko prepoznamo družinske centre kot povezovalni člen oblikovanja novih skupnostnih prostorov za družbeno skupino staršev in otrok ter oblikovanja ideje o skupnostni skrbi.

Sklep

Podobno kot v drugih zahodnih državah (cf. Sipilä in Kröger, 2005) tudi v Sloveniji družine na raznolike načine zadovoljujejo potrebe družinskih članov in članic glede skrbi, od medsebojne družinske podpore oz. delitve družinskega dela, podpore sorodnikov, prijateljev, bivših partnerjev do najemanja plačanih storitev – varuš, gospodinjskih pomočnic ipd. Družinski centri predstavljajo enega od virov, ki lahko nudi *neformalno podporo družinam* v zagotavljanju skrbi. Družinski centri, ki so v številnih evropskih državah uveljavljena praksa neformalnega (z)druže(va)nja staršev in otrok, predstavljajo alternativo formalnim plačljivim oz. komercialnim oblikam storitev v zvezi s potrebami družin, še posebej v zvezi s starševanjem oz. skrbjo za otroke. V tem kontekstu predstavljajo tudi pomembno podporo družinam brez širše sorodniške mreže, enostarševskim družinam ipd.

Ena izmed pomembnih funkcij družinskih centrov, ki jo ne gre prezreti, je *socialno vključevanje manjšin, priseljskih družin in ranljivejših skupin*. Socialno vključevalna funkcija družinskih centrov je pomembna za Slovenijo zlasti v luči vključevanja marginaliziranih družbenih skupin, kot so priseljske družine, romske družine ipd. O tej funkciji družinskih centrov, ki predstavlja potencial za »protipol socialni segregaciji in marginalizaciji ter razslojevanju, ki jih lahko razumemo kot ključne izzive sodobnega časa«, več v prispevku Š. Razpotnik.

Družinski centri so *prostor informiranja* – v zvezi s skupnostnimi možnostmi za varstvo otrok, z možnostmi, ki se nanašajo na različna (ne) formalna izobraževanja staršev, prostočasne aktivnosti za otroke v času počitnic, ob vikendih ipd. ter možnostih za iskanje strokovne pomoči. Družinski centri so tudi odgovor na potrebe staršev, ki se nanašajo na značilnosti začetnih obdobji starševstva, tj. obdobje dopusta za nego in varstvo otroka, za katero so značilne potrebe po izmenjavi mnenj.

Neformalna narava družinskih centrov omogoča *druženje staršev* (center kot prostor sprostitev in kot prostor možnosti za lastni prispevek k graditvi skupnosti) *kot tudi otrok* (medvrstniško učenje, učenje odnosov z neformalnimi drugimi).

Izkušnje iz tujine⁶ kažejo, da so družinski centri opcija za realizacijo *prostovoljnega dela* staršev in političnega udejstvovanja na način delovanja družinskih centrov kot akterjev, ki na širši družbeni ravni zastopajo vprašanja in dileme v zvezi s starševstvom in družinskim življenjem. V tem smislu so dobra rešitev prav za starše, ki jim navadno prav zaradi družinskih obveznosti primanjkuje časa za prostovoljne dejavnosti.

Z vidika kakovosti življenja družin predstavljajo družinski centri nedvomno prakso, ki bi jo veljalo vpeljati tudi v Sloveniji po vzoru dobrih praks iz drugih evropskih držav, s katerimi si Slovenija deli podobne značilnosti in probleme sodobnega družinskega življenja, od usklajevanja dela in družine, otroškega varstva ipd. Družinsko življenje v Sloveniji sicer označujejo med drugim močne oz. *dobro razvite sorodniške mreže*, ki nudijo družinam v storitvenem in materialnem smislu pomembno podporo pri usklajevanju dela in družine, vendar je po drugi strani tudi mnogo družin, ki te podpore nimajo oz. so od nje odrezani (npr. živijo v drugem kraju) ter jim plačljive servisne storitve niso dostopne. Hkrati ostajajo neraziskane in netematizirane obremenitve sorodniške mreže v nujenju pomoči družinam (npr. negativni učinki nujenja pomoči družinam za stare starše, še posebej babice, kot so utrujenost, pomanjkanje prostega časa ipd.). Verjetno ne tvegamo veliko z domnevo, da so v številnih primerih te obremenitve precejšnje, saj varstvo otrok oz. skrbstveno delo nasploh zahtevata čas, energijo, ter so zato tudi mnogokrat le »izhod v sili« in ne samo prostovoljno in prijetno delo. V tem smislu lahko družinske centre vidimo tudi kot možnost razbremenitve starejše generacije znotraj sorodniške mreže, ki pogosto tudi za »polni delovni čas« nudi varstvo otrok in druge oblike podpore družinam. Družinski centri so torej lahko nekakšen most med oblikami neformalne sorodniške podpore ter formalnimi oblikami skrbi, ki so kot že napisano, pogojene z razpoložljivimi finančnimi sredstvi družin.

Prednost družinskih centrov je tudi v hkratnem zagotavljanju oz. kombinaciji neformalnih in brezplačnih storitev, medsebojne pomoči, prostovoljnega dela, preživljanja prostega časa in medgeneracijskega sodelovanja. V tem smislu gre za prakso, ki »ubije več muh na en mah«.

Čeprav je družinski center mesto, ki ga neformalno razvijajo predvsem starši sami (civilna družba), pa je najbrž iluzorno pričakovati, da bi lahko v resnici zaživel in uspešno delovali brez podpore države. Država se v svojem temeljnem dokumentu za področje družinske politike, tj. Resolucija o temeljih oblikovanja družinske politike v Republiki Sloveniji, sicer posredno zavezuje k tovrstni podpori: »Med ukrepe družinske politike

⁶ Te so podrobneje predstavljene v članku avtoric Kuhar, Razpotnik in Žakelj (2011, v tej številki), ki govori o načinih delovanja družinskih centrov v izbranih evropskih državah in možnostih za njihovo vzpostavitev v Sloveniji.

sodijo tudi ukrepi, ki jih izvajajo družbene službe in druge dejavnosti v okviru civilne družbe in s tem podpirajo delovanje družine ali delno prevzemajo posamezne njene funkcije«, kamor se umeščajo posebne službe, kot so »servisi za informiranje, izobraževanje in svetovanje staršev, partnerjev, zakoncev in otrok« (Resolucija, 1993). Vendar pa družinski centri (in njihove mnogotere možnosti), kot smo jih predstavili v tem članku, pri nas še niso zaživel, med drugim verjetno tudi zaradi šibke podpore s strani države. Kar pogrešamo je predvsem bolj eksplicitna obravnava v okviru družinske politike ter njihova umestitev v polje ukrepov za uspešno usklajevanje dela in družine pa tudi politike enakih možnosti. Toda problemi in dileme družinskih centrov, predvsem njihovega zagona ter »udomačitve«, ne izvirajo zgolj iz relativne neuspešne državne podpore skozi ukrepe družinske politike.

Eno od vprašanj, ki se ob razmišljanju o vlogi družinskih centrov v Sloveniji poraja, je vprašanje njihovega povratnega vpliva na družinsko življenje. Tu imamo v mislih predvsem spolno asimetrično delitev družinskega (predvsem skrbstvenega) dela. Upoštevajoč to dejstvo ter dejstvo, da je usklajevanje dela in družine primarno še vedno predvsem breme žensk, je mogoče predvideti, da bi družinski centri delovali primarno kot podpora in »zatočišče« za (preobremenjene) ženske, s tem pa bi funkcionirali bolj kot blažilci in manj kot dejavniki sprememb na tem področju. V tem smislu bo »kolateralna škoda« predvsem reprodukcija že ustaljenih vzorcev spolno specifične delitve družinskega dela ter starševanja, kar pa je sicer splošen problem, ki tiči v strukturni ukoreninjenosti spolnih neenakosti.

Toda hkrati so družinski centri tudi mesto priložnosti za spremembe. Delujejo lahko kot spodbuda za očete, kot smo nakazali v članku, so lahko okvir za izvajanje programov, namenjenih aktivnemu očetovanju, so mesto za druženje očetov ipd., in na ta način posredno pozitivno vplivajo na delitev družinskega dela med partnerjema.

Kot najpomembnejšo lastnost družinskih centrov pa vidimo njihovo neformalno naravo kot protiutež neoliberalizmu, ki vlada v sferi dela in tudi vedno bolj intenzivno posega v zasebnost ter uokvirja vsakdanje življenje družin. V teh družbenih okoliščinah lahko družinski centri predstavljajo zatočišče in alternativo vedno bolj intenzivni komercializaciji ter marketizaciji skrbstvenih storitev in prostočasnih dejavnosti (predvsem za otroke), vedno bolj intenzivnemu zapiranju v zasebnost ter individualizaciji proste časa tako odraslih kot otrok.

LITERATURA

Beck, Ulrich in Elisabeth Beck-Gernsheim (2002): *Individualization. Institutionalized Individualism and its Social and Political Consequences*. London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage Publications.

- Beck-Gernsheim, Elisabeth (2002): *Reinventing the Family: In Search of New Lifestyles*. Cambridge, Oxford, Malden: Polity Press.
- Beck, Ulrich in Elisabeth Beck-Gernsheim (2006): *Popolnoma normalni kaos ljubezni*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Brannen, Julia, Peter Moss in Ann Mooney (2004): *Working and Caring over the Twentieth Century. Change and Continuity in Four-Generation Families*. Houndmills, Basingstoke, Hampshire: Palgrave Macmillan.
- Dermott, Esther (2008): *Intimate fatherhood. A sociological analysis*. London, New York: Routledge.
- Driskell, Robin Bateman in Larry Lyon (2002): *Are Virtual Communities True Communities? Examining the Environments and Elements of Community*. *City & Community* 1 (4): 373–390.
- European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions (EuroFound) (2010): *Family life and work. Second European Quality of Life Survey*. Dostopno preko <http://www.eurofound.europa.eu/pubdocs/2010/02/en/1/EF1002EN.pdf>, 25. 11. 2010.
- Giddens, Anthony (2000): *Preobrazba intimnosti: spolnost, ljubezen in erotika v sodobnih družbah*. Ljubljana: *cf.
- Hochschild, Arlie (1995): *Understanding the future of fatherhood: The 'daddy hierarchy' and beyond*. V Mirjam van Dongen, Gerard Frinking in Menno Jacobs (ur.), *Changing fatherhood: an interdisciplinary perspective*, 219–231. Amsterdam: Thesis Publishers.
- Hochschild, Arlie (1997): *The Second Shift*. New York: Avon Books.
- Hrženjak, Majda (2007): *Nevidno delo*. Ljubljana: Mirovni inštitut, zbirka Politike.
- Humer, Živa (2009): *Etika skrbi, spol in družina. Procesi relokacije skrbi med zasebno in javno sfero*. Doktorska disertacija. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede.
- Jamieson, Lynn (1998): *Intimacy. Personal Relationships in Modern Societies*. Oxford, Cambridge: Polity Press.
- Kanjuo Mrčela, Aleksandra in Nevenka Černigoj-Sadar (2004): *Starši med delom in družino. Zaključno poročilo*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede. Dostopno preko <http://www.uem.gov.si>, 28. 12. 2010.
- Kanjuo Mrčela, Aleksandra (ur.) in Nevenka Černigoj-Sadar (ur.) (2007): *Delo in družina – s partnerstvom do prijaznega delovnega okolja*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Kuhar, Metka in Špela Razpotnik (2010): *Potrebe slovenskih staršev s predadolescentnimi otroki: sumarno poročilo o spletni anketi*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, Pedagoška fakulteta.
- Martens, Lydia (2007): *The visible and the invisible: (de)regulation in contemporary cleaning practices*. V Ben Campkin in Rosie Cox (ur.), *Dirt. New geographies of cleanliness and contamination*, 34–49. London, New York: I.B. Tauris & Co. Ltd.
- Novak, Mojca, Nevenka Černigoj Sadar, Srečo, Dragoš, Anuška Ferligoj, Valentina Hlebec, Tina Kogovšek, Mateja Nagode (2004): *Omrežja socialne opore prebivalstva Slovenije*. Ljubljana: Inštitut RS za socialno varstvo.
- Petrič, Gregor in Andraž Petrovčič (2009): *Influence of sociability factors on social*

- cohesion in web forums. Prato CIRN Community Informatics Conference 2009: Refereed Paper COST298 Panel.
- Rakar, Tatjana, Boškić, Ružica, Boljka Urban, Dremelj, Polona, Nagode, Mateja, Črnak-Meglič, Andreja in Liljana Rihter (2010): Raziskava o potrebah družin po različnih oblikah storitev: končno poročilo. Ljubljana, IRSSV.
- Razpotnik, Špela (2011): Premoščevalni potencial družinskega centra. Teorija in praksa (pričujoča številka).
- Rener, Tanja (2006): Težave s pojmom družine. V Tanja Rener, Mateja Sedmak, Alenka Švab in Mojca Urek (ur.), Družine in družinsko življenje v Sloveniji, 13–27. Koper: Annales.
- Rener, Tanja, Živa Humer, Tjaša Žakelj, Andreja Vezovnik in Alenka Švab (2008): Novo očetovstvo v Sloveniji. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Resolucija o temeljnih oblikovanju družinske politike v Republiki Sloveniji. Uradni list RS, št. 40, 17. VII. 1993.
- Sedmak, Mateja in Zorana Medarič (2007): Vpliv zaposlitve na družinske odločitve in družinsko življenje. V Mateja Sedmak in Zorana Medarič (ur.), Med javnim in zasebnim. Ženske na trgu dela, 75–111. Koper: Annales.
- Sipilä, Jorma in Teppo Kröger (2005): European Families Stretched between the Demands of Work and Care. V Teppo Kröger in Jorma Sipilä (ur.), Overstretched: European families up against the demands of work and care. Malden, Oxford, Carlton: Blackwell Publishing Ltd.
- Smith, Peter K. in Linda M. Drew (2004): Grandparenting and extended support networks. V Masud Hoghughy in Nicholas Long (ur.), Handbook of parenting. Theory and research for practice, 146–161. London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage.
- Statistični urad RS (2008): Dejstva o ženskah in moških v Sloveniji. Dostopno preko, <http://www.stat.si>, 10. 2. 2009.
- Statistični urad RS (2010): Predšolska vzgoja in izobraževanje v vrtcih, Slovenija, šolsko leto 2009/10 – končni podatki. Dostopno preko http://www.stat.si/novica_prikazi.aspx?id=3139, 19. 11. 2010.
- Šadl, Zdenka in Valentina Hlebec (2007): Emocionalne opore v omrežjih srednje in starejše generacije v časovni perspektivi. Teorija in praksa 44 (1-2): 226–253.
- Švab, Alenka (2001): Družina: od modernosti k postmodernosti. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.
- Švab, Alenka (2004): Caring about family and work: the concept of reconciliation of family and work in Slovenian family policy. V Selma Sevenhuijsen in Alenka Švab (ur.), The Heart of the Matter: The contribution of the ethic of care to social policy in some new EU member states, 47–68. Ljubljana: Mirovni inštitut.
- Švab, Alenka (2006): Družinske spremembe. V Tanja Rener, Mateja Sedmak, Alenka Švab in Mojca Urek (ur.), Družine in družinsko življenje v Sloveniji, 63–89. Koper: Annales.
- Trček, Franc (1995): Virtualne skupnosti: igre onkraj teritorialnih meja. Teorija in praksa XXXII (7-8): 705–711.
- Ule, Mirjana in Metka Kuhar (2003): Mladi, družina, starševstvo. Spremembe življenjskih potekov v pozni moderni. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede, Center za socialno psihologijo.

- Wellman, Barry (2005): Community: From Neighbourhood to Network. *Communications of the ACM* 48 (10): 53-56.
- Williams, Fiona (2005): *Rethinking Families*. London: Calouste Gulbenkian Foundation.
- Zaviršek, Darja (ur.) (2009): Socialno starševstvo. *Socialno delo: časopis za teorijo in prakso* 48 (1-3).
- Žakelj, Tjaša in Švab, Alenka (2009): Usklajevanje dela in družine: med zakonodajnimi spodbudami in vsakdanjim življenjem. *Socialno delo* 48 (4): 215-228.